

Szörényi László „Évfordulóra”

– Az újonnan fölfedezett Kónya Lajos

■ Igaza van a Kónya Lajos *Naplók* című gyűjteményét és *Válogatott verseit* tavalyelőtt, illetve idén megjelentető Fehér Bencének, aki az 1956-os forradalomhoz kapcsolt költőnemzedék tagjai közül éppen Kónya Lajost hiányolta legjobban az eddigi értékelésekből, összefoglalókból és visszaemlékezésekből. Pedig valóban ott van a helye az ifjú Nagy László és Juhász Ferenc, vagy az idősebbek közül Zelk Zoltán, Déry Tibor, Tamási Lajos, Csanádi Imre vagy Benjámin László mellett. Ezt azért kell nyomatékosan leszögeznünk, mert eddig filológiaiilag, sőt bibliográfiailag is szinte lehetetlen feladatra vállalkozott volna, aki összképet akart magában alkotni a költőről. Hiszen fiatalkori, ki-nyomatott versei tökéletes könyvritkaságok, később pedig egyrészt önmarcangoló természete, másrészt az irgalmatlan cenzúra és kiadói önkény hármasszűrőjén kellett átjutnia ahhoz egy-egy költeményének, hogy egyáltalán megjelenhessenek, előbb valamilyen időszakos kiadványban, később pedig kötetben. Sem összes versei nem jelentek meg, sem olyan válogatás, amelyben lehetőséget kapott volna életében, hogy maga mérje fel, hogy mit érdemes összegyűjtenie, milyen változatban, s hogy ehhez a megválogatott terméshöz illeszse oda – akkor véglegesnek szánt vagy gondolt folytatásként – az éppen akkor legfontosabbnak tartott egykorú versek némely darabját.

A család által megőrzött hagyatékból dolgozó Fehér Bence szinte lebírhataltan nehézségekkel küzdött, hiszen jó pár verset – sőt talán a fennmaradt anyag többségét – nem csupán az ilyen-olyan cenzúra torzította el; a költő sokszor hosszú évek után újra elővette kéziratait, és részleteiben, néha egészében átdolgozta vagy akár szétírta őket. Véleményem szerint a válogató és szerkesztő bravúrosan oldotta meg feladatát, mert az utószóban egyrészt lexikoncímszónál jóval bővebben, de életrajzi esszénél szűkszavúbban, a textológiai problémákra koncentrálna teljes portrét rajzol a költőről – akinek ő egyébként unokája –, másrészt mindent meggyőzően megállapítja, hogy az egykorú nyomtatott kötetekből, illetve a költő hagyatékában talált sokszor le-

gépelt vagy kefelevonatból, bekötött kéziratokból hogyan lehet rekonstruálni egy-egy tervezett és esetleg betiltott vagy más esetben már csak tervezett ciklust vagy kötetet. A végén pedig felsorolja, hogy a hatalmas, még így is sok-sok meglepetést tartogató hagyatékból szerencsés esetben mások majd hogyan fogják folytatni az ő feltáró munkáját.

Kónya Lajos rendszeres, de nem folyamatos naplói volt. Ez azt jelenti, hogy mikor úgy érezte, hogy életében elkövetkezik egy-egy fontos korszak, amely történeti érdekléssel is rendelkezik, azt napi feljegyzések formájában rögzíteni kell, később pedig megszerkeszteni és kerek egészé formálni. A 2014-ben megjelent gyűjteményes kötetből megtudhatjuk, hogy ezek közül egyedül az első bécsi döntés után visszakérült felvidéki részekről szóló beszámoló semmisült meg vagy lappang, a többit ki lehetett adni. A legrégebbi az 1934-es gödöllői cserkész-világtalálkozóról szól, ahol tizenkilenc éves korában fiatal cserkésztsízként vett részt, utána következik az 1940-es erdélyi napló, amely a *Növekedő ország* címet viseli, majd az 1942-es hadinapló (*Orosz földön*), amelynek szerkesztett változatát egyrészt 1956-ban sikerült megjelentetnie az írónak (*Hej, búra termett idő*), majd ezt negyven év múlva, 1996-ban immár cenzurális beavatkozások nélkül ki lehetett adni, Nemeskürty István kísérőtanulmányával. Páratlan dokumentum a Tiszántúl orosz megszállásáról a Szeghalmon keletkezett, az 1944 szeptember 22-től 1945 június közepéig tartó, külön címet nem viselő napló. A kötetet az eddig teljességgel kiadatlan 1956-os napló zárja, amely egy hosszabb legépeltrészből és egy rövidebb, ceruzával írott kéziratból áll. Függeléként a szerkesztő – teljes joggal – csatolta a költő még egy – föltehetőleg október 25-én írott – cikkét egy akkor tervezett, de meg nem jelentetett lapba, továbbá a forradalomra emlékező verseket 1957-ből, végül pedig a megmaradt zsebnote-sekből megfejthető és kiolvasható jegyzeteket.

Ez a dokumentumgyűjtemény, ebben a formában, ahogyan tudniillik versekkel, mégpedig rendkívül erős, sőt megrázó módon, megkerülhetetlenül olvasandó ver-

sekkel fejeződik be, a kritikust is óhatatlanul arra kötelezi, hogy még a lehető legrövidebb, pillanatnyilag adott terjedelemben is éljen a lehetőséggel, és összekapcsolja a naplók által foltárt életrajzi és eszmetörténeti adattömeget – nyugodtan mondhatunk akár kincsesbányát is – azokkal a versekkel, és a külső és belső ellentmondásokkal, amelyek – részben rákényszerített, részben benső daccal vállalt cenzúra és öncenzúra kettős szorításában – megformálták Kónya valódi és végleges költői arcképét.

Legjobb lesz talán teljes terjedelmében idézni – hiszen eddig teljesen ismeretlen szövegről van szó – azt az emlékverset, amelyet úgy írt Kónya 1957. október 23-án, a forradalom egyéves évfordulójára, hogy közben egyértelműen és félreérthetetlenül mintegy újrírja Arany János 1850. március 15-re írott *Évnapra* című versét:

Évfordulóra

*Tündéri hajnal, ó, megátkozott,
megtagadott s elárult őszi fény!
Emléked sincs, csak pernye és mocskok,
mely ott kavargó kútjaink vizén,
ételünk s italunkat mérgezi.
Csak a mélyről jött sóhajok, jajok!
Kialudtak tűzhányód fényei
s a hősök mind szajhák és tolvajok!
Háromszázhatvanöttször megmerült
árnyékban és ragyogásban a Föld –
de ezerszer sötétebb lett egünk,
hogy reményünk ezerszer rombadőlt.
Az ember énje kétfelé hasadt,
homlokán hordja bíbor szégyenét,
s már szebbik arcát belül óvja csak,
hol szelleme virrasztó mécsse ég.*

Ne higgyük egy percre se, hogy a versből kitetsző keserűség csak vád, és nem önvád is egyúttal. Ez egyértelmű, hogyha például olyan verssel vetjük össze, mint a *Két arcom ég* című. E vers két változatban és két különböző címmel is fennmaradt; az egyiket datálta is 1957. április 4-én, amelyet természetesen katonai díszszemlével ünnepelet meg a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány. Az embernek még ma is eláll a lélegzete, hogy mekkora ötlet volt az akkor nyilvánosan és diadalmasan fölvonuló tankokat egy kicsit más szövegösszefüggésbe helyezni. Ugyanis az első versszak még a felvonulást idézi:

*Harckocsik csörögnek, vasmellű medve-ágyúk,
bufogva és sikoltva, a zaj gyűrűz utánuk,
az ég lángol felettük.*

A harmadik versszakban pedig már visszaugrottunk az időben az előző év novemberébe, amikor a Budapestet újra „felszabadító” hadsereg sikerrel szétlőtte tankjaival például az Országos Levéltárat is:

*pattognak házaink, parázslik a levéltár –
ki messze elfutott, talán vissza se tér már,
iszonyodik a lángtól.*

A gödöllői napló egy idealista, mélyen hívó, az örök béke esélyeit egy pillanatra realisnak tartó fiatalember elmélkedéseivel van teli. Nyelv- és őstörténeti adatok alapján boldogan fedezi fel a finn fiatalokat, kelet-közép-európai módon pedig a lengyeleket és a litvánokat. Az erdélyi napló minden diadalmamortól mentesen és rengeteg balsejtelemmel telve észleli, hogy az észak-erdélyi szórványmagyarság történelmileg utolsó korszakát éli, és ha nem jött volna a visszacsatolás, akkor teljesen fölmorzsolódott volna az idegen tengerben. Ám azt is érzékeli, hogy az elrománosodott hajdani magyar falvakat akkor is testvérnép lakja, ha már jóformán egy szót sem tud senki magyarul. Hozzátehetjük, hogy ezt a felismerését, amely az erdélyi magyarság és románság egymásraultaltságát vallja, később többször is gyümölcsöztette, akár verseiben, akár az oroszországi hadinaplóban, illetve visszaemlékezésben, mert hiszen az ő mint zászlós parancsnoksága alá tartozó században igen sok olyan román anyanyelvű honvéd is szolgált, akik – magyar etimológiájú családnevük dacára – már egy szót sem tudtak magyarul. A hajdani vallási eredetű hevület és világnézet tovább is bekeretezi és mintegy teljessé formálja egyrészt a nemzetféltő, másrészt a szegénységpárti nézeteket, amelyeket – kiderül a naplókban – legalaposabban, legmélyebben egy katolikus tábori lelkésszel, a Don-kanyari szolgálat idején az evangélikus Kónya legjobb barátjával folytatott beszélgetésekből rekonstruálhatunk. (E lelkész, Nyék Sándor élete és tevékenysége megérdemelné az alapos feldolgozást. Úgy tűnik, hogy 1945 után kizárták a hadseregből, és valószínűleg ekkor kezdetett bele szűkebb Balaton-menti szülőföldjén a népdalgyűjtésbe.)

Ami az őstörténetet és a nyelvészetet illeti, az oroszországi napló rengeteg adatot tartalmaz Kónya érdeklődéséről az urál-altaji népek nyelve és kultúrája iránt. Úgy találkozott ő is az orosz hadifoglyok között a rokon népek fiaival, mint annak idején Kodály Zoltán, aki az első világháborúban Magyarországra került orosz hadifoglyok között gyűjthetett uráli népzeneit. Ami az egyre erősödő kapitalizmusellenes hangot illeti: Kónyát nemcsak saját életének eseményei, illetve az otthon megismert valóság

háborította fel, hanem az is, hogy miközben az alája besztott katonák éjjel-nappal életüket kockáztatták (a század legnagyobb része egyébként ott halt meg a Don-kanyarban vagy a visszavonulás közben), otthon családjukat kilakoltatták vagy más kényszerintézkedésnek vetették alá; ezt ő a magasabb parancsnokság által visszautasított, visszadobott kérvényekből tudhatta meg, amelyeket neki kellett közölni a szerencsétlen érintettekkel. Ehhez járult még ráadásul a német „bajtársak” sokszor elviselhetetlenül fölényes és ellenséges viselkedése, amely főleg az urivi áttörés után vált kibíráhatatlanná. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy egészen a hazatérésig az összes negatív tapasztalatot folyamatosan ellensúlyozta az az épen és erősen megmaradt keresztény hit, amely úgy látszik, csak később roppant meg vagy színeződött át.

Ha a nem közvetlenül '56-tal kapcsolatos, eddig szintén ismeretlen versek között szemelgetünk, akkor találhatunk olyat is, 1965-ből, amely föltehetőleg éppen az elveszett vagy elvesztegetett hajdani erős hit eltűntét siratja, illetve ennek a veszteségnek a jegyében szerkeszti meg egész életpályáját, visszafelé is.

Gyáva

*Én nem bíztatlak könnyű életre de az ártatlan
örömök kora ellobogott már
nem vereget majd vállon a vénség kihűl a paplan
kúszó karjaid mint a folyondár
támaszt keresnek de nem lesz mibe megkapaszkodnod
nehéz büntudat mardos halálíg
el nem követett vétkeidért kell járnod a poklot
visszaperelnéd oldott óráid
de életed az egyetlen elfolyt ujjaid közül
üres tenyered hiába nézed
nincs semmilyen sors vonalaiban borzas ördögül
el ne aludjon eszmélkedésed
Mert nem töltöttél színbort szerelmed rézpoharába
sosem tártad fel magad egészen
ügyetlen voltál kegyetlen voltál és gyáva gyáva
egykori üdvöd kerek egében*

A forradalmi napló egyik epizódjából kiderül, hogy október 26-án a költő találkozott a volt miniszterrel, Darvas Józseffel. Forradalmár fiatalok elkapták, és egyrészt lekötötték, másrészt föltették neki a kérdést, hogy miért szolgálta tíz évig ezeket a „csibészeket”. Darvas javaslat ígérve reszket, Kónya megkéri az ifjakat, hogy ne verjék meg, mert író volt és talán újra az lesz, végül egy öreg tűzoltó is pártolja az elvtársat azzal, hogy majd a bíróság elítéli, „lehet, hogy fel is akasztjuk, de ne itt ítéljük”. Dar-

vas azonban nem ússza meg ilyen könnyedén. Alá kell írnia egy nyilatkozatot, és a papírt mint dokumentumot el is viszik. Mint kiderült, a srácok három kérdést tettek fel neki, de retteg, hogy majd a párt később árulónak tekintik.

„Mi az, mit akartak tőled? – kérdem. Nagyon nehezen szólal meg, úgy kell harapófogóval kiszedni belőle a szavakat. Csak sóhajtozik. – Nem tudom, mit fog szólni a párt, árulónak fog tartani, ha megtudja – mondja nehezen, töredezetten. – Miért? Mit tettél? – Egy nyilatkozatot kellett aláírnom. – Megint sóhajt, nagyon keservesen. – S milyen nyilatkozatot? – Három kérdésre kellett felelnem – nyögi ki végül. – S mik voltak a kérdések?

Kiderül, hogy ez volt a három kérdés:

1. Minek tartja március tizenötödikét?

2. Minek tartja október hatodikát?

3. Minek tartja az október huszonharmadikán elkezdődött eseményeket?

D(arvas) március 15-ét a szabadság ünnepének, október 6-át nemzeti gyászünnepnek, s az október 23-a óta folyó eseményeket nemzeti függetlenségi harcnak tartja.

Hol itt az árulás? – próbálom megnyugtatni, de csak háborog és nyugtalanodik, s mikor a Szövetségbe érünk, sírva fakad. – Nagy iskola volt ez, nem mondom – szólok neki, de nem felel, csak hull a könnye.”

(Kíváncsi vagyok, hogy vajon megvan-e a párttörténeti levéltárban ez a dokumentum, vagy november negyediké után Darvas gondoskodott arról, hogy inkább azokat akasszák fel, akiknek ő ezt aláírta, semmint őt, ha már ő életben maradt.)

Úgy látszik, az allegória mindig ment a magyar költőknek, de a cenzorok is fel voltak erre készülve, és tudtak arról valamit, hogy a gaz ellenforradalmárok mindig Petőfiékkel szoktak takarózni. Ezért természetesen az 1968. augusztus 25-én írott verse sem jelenhetett meg mostanáig; érthető is, hiszen itt még kimondatlanul a Csehszlovákiát Brezsnyev elvtárs parancsára magyarokkal is megtámadtató Kádár elvtársat is inzultálja a javíthatatlan Kónya:

Egy magyar honvéd sírverse

*A szabadságért fogtam fegyvert,
ám árulókkal isten megvert.
Világosnál leraktam sírva,
zúgó tenger volt szívem kínja.
Bitófák árnyékában álltam,
fegyverek fojtó vadonában.
Büntetésül idegen honban
küzdöttem én császári zsoldban.*

*Minek egykor védője voltam,
kényszerűségből azt tiportam.
Rossz ügyért kellett harcbaszállnom,
így tört rám haragos halálom.*

Néha-néha azért a cenzor is hibázik, és ezért némely verse megjelenhetett. Pedig ha lett volna egy csepp eszük, akkor rögtön felfedezték volna az ellenforradalmiságot abban a versben is, amelyben Illyés Gyulára emlékeztető szenvedéllyel vall anyanyelvéről, mint a számára egyedül érvényes transzcendencia egyetlen biztosítékáról. Idézzük az 1971-ben megjelent, talán egy évvel korábban írott vers, a *Szerelmes ének* második felét:

*Nekem Berzsenyi nyelvén
zeng az ég s Vörösmarty
szavával jajdulók az
elpiszkolt-ingü eszmék*

*Nekem Károli Gáspár
nyelvén beszélt az isten
soha nem hittem volna
különben egy szavát sem
Nekem József Attila*

*nyelvén mondd hát szeretsz-e
s Ady Endre gyilkos
mondataival átkozz
ha el tudlak feledni*

*S ha lesz világ amelyben
magyarul senki sem tud
fátlan kopár világ lesz
nem vágyom benne élni*

Azt hiszem, nem tévedek, ha e két, filológiai felbecsülhetetlen újdonságot kínáló kötet után Kónya Lajos költészetét nem csupán a kellő helyére állíthatjuk a magyar költészet képzeletbeli panteonjában, hanem bizvást elmondhatjuk, hogy a neki két Kossuth-díjat és életen át tartó lelkipurdalást hozó kommunista epizód ördögi csábítását le tudta győzni, és vissza tudott térni ahhoz az eszmekörhöz, amely költővé tette.

FELHASZNÁLT IRODALOM

KÓNYA Lajos: *Naplók*. A szöveget gondozta FEHÉR Bence, Bp., Történelmi Ismeretterjesztő Társulat Egyesület, 2014.

KÓNYA Lajos: *Válogatott versek*. Válogatta, szerkesztette: FEHÉR Bence, Bp., Hét Krajcár, 2016.